

Alex Standish

AZ OROSZ TITKOSSZOLGÁLATOK ÚJJÁSZÜLETÉSE

Ki gondolta volna a kommunizmus bukásakor, hogy 2006 végén azt találgatjuk, hogy ki gyilkolta meg Londonban radioaktív anyaggal az orosz titkosszolgálat kiugrott alezredesét, Alexander Litvinyenkót, s kinek állhatott ez érdekében? Amikor megkaptam a meghívót erre a konferenciára, be kell vallanom, hogy az „utóélet” szó fogott meg, mivel ez azt feltételezi, hogy a kommunista titkosszolgálatok meghaltak. De ahogy az előadásomból is ki fog tűnni, véleményem szerint a KGB sohasem halt meg.

Azt el kell ismerni, hogy külsőleg a felismerhetetlenségig megváltozott. Sőt, azt is mondhatnánk, hogy a szovjet titkosszolgálat egy olyan erős élő szervezetre hasonlít, amely a demokrácia körülményei között átváltozott, majd ismét terjeszkedni és erősödni kezdett. Mint valami ócska horrorfilm főszereplője, meghalt, majd visszatért közénk és kísért minket.

Annak ellenére, hogy sokan Oroszországon belül és kívül azt hitték, hogy a KGB halálosan megsérült, ma azt látjuk: a demokratikus titkosszolgálat álarca mögött a célok, eszközök és ideológia ugyanaz, csak a finanszírozás és szervezés modernizálódott, ám a volt ügynökök újraalkalmazása a szemünk előtt történik.

Történhetett volna ez másképp? Mit is vártunk valójában? Végül is a KGB és társzervei évtizedeken keresztül a szovjet állam ökleként működtek. A belső ellenállás elnyomása, az ellenségek megsemmisítése (akár külföldön is), voltak részben a feladatai. Nem kétséges, hogy a KBG kulcsszerepet játszott a szovjet rendszer túlélésében.

Emlékszem, 2000 júliusában, amikor kineveztek a *Jane's Weekly* című biztonságpolitikai folyóirat főszerkesztőjévé, első vezércikkemet Putyin Oroszországaról írtam. A cikk címét (Putyin játéka) Putyin könyvéből vettem, amelyet 1999 decemberében publikáltak. Ebben kifejtette, hogy „az orosz titkosszolgálatoknak többet kell tenniük annál, hogy kijelöljék a gazdaság játékszabályait”. Cikkemben a következő elemeket emeltem ki:

- Putyin új expanzív külpolitikája, amely a nyugati elhárítás feladatainak automatikus növekedésével jár;
- erőteljesebb orosz terrorista-ellenes stratégia;
- a hatalom centralizálása, a vidéki kormányzók lecserélése;
- antikorrupciós hadjárat, amely főleg a Kreml elleni médiabirodalmat fenntartó oligarchák ellen irányul;
- új gazdaságpolitika, amelyben erősödik az állam szerepe.

A cikkemet a következőképpen zártam:

„Az idő dönti el, hogy sikeres lesz-e Putyin elnök minden fronton. Biztos azonban, hogy az új orosz elnök sokkal hatékonyabb vezető lesz, mint elődei, de az Oroszország előtt álló hatalmas problémák miatt lehet, hogy olyan eszközökhöz folyamodik majd, amelyeket még a KGB-ben tanult.”

Ma sem változtatnám cikkem fő állításait. Várható volt ugyan, hogy Putyin alatt erősödik a szovjet múlt és hatalom iránti szimpátia, de 2005 áprilisáig várni kellett a nyílt beismerésre. Ekkor az orosz nemzethez szóló Putyin a huszadik század legnagyobb geopolitikai katasztrófájának nevezte a Szovjetunió összeomlását.

Akármilyen ijesztő is ez a beismerés számunkra és a szovjet terror milliónyi áldozatának családjai számára, valószínűsíthető, hogy Putyin őszinte volt. Ő valóban azt hiszi, hogy a kommunizmus bukása tragédia, vagy, hogy saját szavát használjuk, „katasztrófa” volt.

Szerintem hiba lenne ezt a fordulópontot alábecsülni. Ez a világnézet alapjaiban különbözik Putyin uralma első időszakának világnézetétől. 1999 decemberében a kommunizmussal kapcsolatban azt írta, hogy „a kommunizmusért az oroszok hatalmas árat fizettek és a kommunizmus zsákutca, amely az emberi civilizáció fő csapásától igen messze van”.

Putyin még 2000-ben is az állam szürke szolgájának hívta magát. Ez emlékeztet arra az angol nyelvű, hivatalos, helyenként zavaróan dicsőítő önéletrajzra, amelyet *Első Személy* címmel publikáltak. Putyin a következőképpen vall magáról:

„Az életem igen egyszerű, valójában nyitott könyv. Középiskola után egyetemre mentem, utána csatlakoztam a KGB-hez. A KGB után visszamentem az egyetemre. Az egyetem után Szobcsaknak – volt szentpétervári polgármester (a szerk). – dolgoztam. Szobcsak után a központi adminisztrációban dolgoztam, utána az elnöknek. Később kineveztek miniszterelnöknek, most pedig megbízott elnök vagyok. Ennyi az egész.”

Mesteri propaganda. Maga az önéletrajz is része volt Putyin elnöki kampányának. 1975-ben szervezték be a KGB-be, 10 évig otthon, utána 1985-től 5 évig az NDK-ban dolgozott. 1991 nyarán szerelt le. 16 évet húzott le a KGB-nél, amelynek utódját 1998 júliusa és 1999 augusztusa között is ő vezette.

Miért fontos Putyin karrierje, ahhoz hogy megértsük, miképpen születtek újjá a kommunista titkosszolgálatok? A válasz abban a tényben rejlik, miszerint Putyin 16

éven át hűségesen szolgálta a szovjet titkosszolgálatot, nincs nyoma semmiféle ellenszegülésnek, önálló véleménynek. Igazi KGB-bürokratáról van szó, aki semmit nem tesz parancs nélkül. Igaz az is, hogy Putyin ezt bevallja hivatalos életrajzában is:

„Bármilyen is történt, sohasem voltam disszidens.”

Igen, sohasem volt disszidens... KGB-s karrierje egyenletesen fejlődött, de sohasem részesült idő előtti előreléptetésben. Az NDK-ban töltött éveiről nyíltan vall, igazából semmi olyat nem tett, amit a külföldi hírszerzők nem szoktak tenni:

„A szokásos információgyűjtés, hírelemzés és jelentések küldése Moszkvába. Politikai pártokat és személyiségeket vizsgáltunk. Az akkori vezetőket és az esetleges jövőbeli vezetőket. Tudnunk kellett, hogy ki mit csinál az adott országban, ismerni kellett a helyi külügyminisztérium viszonyait, álláspontjukat a világpolitika egyes kérdéseiről, különös tekintettel a leszerelési tárgyalásokra. Természetesen az ilyen munkához szükség van hírforrásokra, az informátorok megkeresése és az információ elemzése és rendszerezése volt a munkánk. Teljesen rutinszerű munka.”

Több szempontból Vlagyimir Vlagyimirovics volt a tökéletes szovjet KGB-funkcionárius. Kérdések nélkül hűséges a Szovjetunióhoz, szorgalmas, minden szempontból hétköznapi ember. Sohasem voltak morális dilemmái a munkájával kapcsolatban, akár a szovjet rendszer belső ellenfeleivel kellett leszámolnia, akár külföldi forrásokat bírt rá hazájuk elárulására.

Valójában, sokban különbözött a Zinovjev által felvázolt szovjet embertípustól. Putyinnál nem volt megfigyelhető az unottság és beletörődöttség, elfogadta és nem kérdőjelezte meg a szovjet normákat. Igazi KGB-káder volt, aki úgy élt, mint hal a vízben a titkosszolgálati világban.

Talán ezért is érte a kommunizmus bukása igen kellemetlenül Putyint. Számára tényleg ez volt a „20. század legnagyobb geopolitikai katasztrófája”. Minden, amire munkáját és életét alapozta. széthullott a szeme előtt.

A KGB átváltozása

A posztszovjet korszak első áldozata a KGB volt. 1917 óta, amikor Lenin megalapította Csekát, a szovjet titkosszolgálatnak sok elnevezése volt ugyan, de két alapvető funkciója változatlan volt: a szovjet állam megvédése és a szovjet érdekek külföldi képviselete. E feladatokat példátlan szorgalommal és hűséggel teljesítették a szovjet hírszerzők.

A szervezet alapfeladata a külföldi információszerzés és kémelhárítás volt. Felelt a szovjetellenes elemek külföldi megsemmisítéséért és a „belső ellenség” megfigyeléséért és elnyomásáért (ezért a híres-hírhedt 5-ös igazgatóság felelt). Az úgynevezett A-szolgálat felelt a külföldi és belföldi dezinformációért.

A KGB aranykora Jurij Andropov főnökségének időszakára tehető (Andropov 1967 és 1982 között volt a KGB vezetője, 1982 és 1984 között pedig a Szovjetunió vezetője volt). 1991-ben a Gorbacsov elleni puccsban kulcsszerepet játszott Vlagyimir Krjucskov, ezért a szervezetet 1991. november 6-ával megszüntették.

Ez jelenthette volna a KGB halálát is, de valójában csak kozmetikai jellegű átszervezés történt, a KGB-s eszközöket, épületeket és munkatársakat megörökölték az utódszervezetek. Az Orosz Külföldi Hírszerző Szervezetet 1991 októberében alakították a KGB 1-es igazgatóságának jogutódjaként. Az Orosz Federális Védelmi Szolgálat (FSB) felel a belbiztonságért, a kémelhárításért és a szervezett bűnözés elleni harcért. Ezek korábban a KGB 2-es, 3-as, 5-ös és 7-es igazgatóság hatáskörébe tartoztak Putyin 1998 júliusában lett az FSB vezetője.

Természetesen senki sem várhatja el bármelyik államtól sem, hogy egyszerűen leépítse és megszüntesse saját nemzetbiztonsági szolgálatát. A kulcskérdés az, hogy ezen ügynökségeknek és intézményeknek mennyire lehet a munkáját demokratikusan, jogszabályok által ellenőrizni. Ezek legitim kérdések a posztszovjet titkosszolgálatok tevékenységével kapcsolatban is.

Putyin céljai

Az eddigiekben főleg Putyin titkosszolgálati karrierjét elemeztük. Véleményem szerint, enélkül nem lehet megérteni, hogy milyen szerepet játszottak a titkosszolgálatok Putyin elnökké választásában. Figyelemreméltó, hogy Putyin hatalomra kerülése és a KGB utódszervezeteinek reneszánsza időben egybeesik.

A Jelcin-időszak sok szempontból igen sok negatív változást hozott, sokan veszítették el korábbi helyüket a társadalomban. Oroszországnak szembe kellett néznie a birodalom elvesztésével, anélkül, hogy új szerepet találtak volna ki. A gazdasági válság miatt is igen sok orosz állampolgárnak csökkent az életszínvonala.

A krízis az orosz titkosszolgálatokat is elérte. 1991-ben például csak egyetlen hírszerző volt a londoni orosz nagykövetségen – ez a legkisebb szám a brit–szovjet/országi diplomáciai kapcsolatokban –, míg 2003-ban elemzők szerint már 33 ügynök dolgozott fedésben a londoni nagykövetségen.

Putyin számára kiemelt stratégiai cél volt Oroszország külpolitikai súlyának – értsd: titkosszolgálati súlyának – megerősítése. Azt állítom, hogy Oroszország kapcsolatait a volt szocialista országokkal, illetve a Szovjetunió volt tagállamaival alapvetően befolyásolja a titkosszolgálati elem és érdek.

A volt szovjet befolyási övezet országaiban főleg választások környékén lépnek fel élénken az orosz titkosszolgálatok. Ez igen átlátszó volt az ukrán választási kampányban, ahol igen sok, az orosz titkosszolgálatok által fizetett ügynök segítette „választási tanácsadóként” a preferált politikai tábor kampányát.

Emellett a hagyományos titkosszolgálati munka olyan alapelemei, mint a dezinformáció és a propagandamunka sincsenek elhanyagolva a Putyin-féle Oroszországban. Ezek az akciók igen gyakoriak a volt szovjet és posztkommunista országokban, amelyeket túlzottan Nyugat-barátnak tartanak. Az orosz ügynökök igen gyakran szítanak belpolitikai vagy interetnikus konfliktusokat ezekben az országokban.

Az orosz titkosszolgálatok különösen aktívak az új NATO- és EU-tagok titkosszolgálatában. 2002-ben és 2003-ban – a *Jane's Intelligence Weekly* hasábjain – személyesen hívtam fel a figyelmet Vlagyimir Mitrora, aki szovjet képzést kapott és akkoriban nevezték ki a szlovák titkosszolgálat vezetőjének. Mitrot annak idején a csehszlovák titkosszolgálat szervezte be, az 1970-es években képezték ki, amikor a prágai tavaszt elnyomó szovjet invázió utáni konszolidációs időszak „tombolt”.

Más posztkommunista szolgálatokhoz hasonlóan a szlovák titkosszolgálat is főleg a kommunista időszak kádereiből válogat. Az akkori csehszlovák titkosszolgálatot természetesen teljesen ellenőrizte a KGB. A Mitro-ügy volt talán a leglátványosabb példája ennek az új NATO- és EU-tagállamokban, 3 hónapi küzdelem után azonban le kellett mondania.

Miért volt fontos a Mitro-ügy vagy a hozzá hasonló esetek? Azért, mert a kommunista országok volt ügynökei Moszkva jóváhagyásával tevékenykedtek, s a nemzeti érdek másodlagos volt a KGB-hűséghez képest. A szovjetek ezt biztosítandó kompromittáló anyagokat gyűjtöttek e káderekről. Ezzel biztosították a KGB iránti feltétlen hűséget. Mondanunk sem kell, hogy ezek a dossziék továbbra is Moszkvában vannak.

Ennek megfelelően a volt kommunista ügynökök alkalmazása hihetetlen veszélyekkel jár. Egy független állam számára ez túl nagy kockázat. Természetesen ez a veszély nemcsak a titkosszolgálati elemekre vonatkozik, hanem sok politikusra is.

A másik aggasztó tendencia az orosz titkosszolgálatok és a szervezett bűnözés összefonódása. Ezeket a kapcsolatokat jellegüknek megfelelően igen nehéz számszerűsíteni, az viszont közismert, hogy jó néhány volt KGB-tiszt szerzett illegálisan mesés vagyonokat 1991 óta. Sőt, a külföldön aktív orosz bűnözők igen hasznos információforrásként szolgálnak Putyin titkosszolgálatának. E forrásokból sok olyan személyes információ keletkezik, amelyeket később zsarolásra lehet felhasználni. Ha esetleg kétségeink lennének, érdemes megnézni, hogy milyen kapcsolat áll fent a szakadár Dnyeszterentúli Köztársaság és az orosz titkosszolgálat között. Egy, a régióban járt EP-képviselő véleménye szerint:

„A Dnyeszter-mellék egy olyan fekete lyuk, ahol az illegális fegyver- és emberkereskedelem, illetve a pénzmosás igen nagy mértékű.”

Történelem és percepciók

Putyin „vívmányai” közül az egyik legfontosabb a KGB történetének újraírása. A Putyin-féle interpretáció szerint a KGB patrióta szervezet volt, amely megvédte a Szovjetuniót ellenfeleitől. Egy „ös” KGB-tisztől nem is várhatunk másfajta elemzést.

Érdekes megjegyezni, hogy 1999. decemberi elemzésében Putyin élesen kritizálta a kommunista gazdaság tehetetlenségét, de sohasem kritizálta a KGB-t mint a kommunista kísérlet végrehajtásáért felelős intézményt. Tehát megpróbálta a KGB-t leválasztani a szovjet rendszer kudarcáról. A KGB elítélése természetesen nem fér bele a Putyin-féle történelemszemléletbe.

A napról napra erősödő orosz nacionalizmus – amit gátlástalanul kihasznál a Kreml – viszonyai között az FSB egy hősies szervezet, amely megvédi Oroszországot ellenségeitől. Ez a propaganda igen hasonló a szovjet idők propagandájához, amellyel az NKVD-t, illetve később a KGB-t dicsőítették. Természetesen a putyini megközelítés elfelejti azt az apró tény, hogy a KGB áldozatainak nagy része egyszerű orosz volt.

Az új korszakban Oroszország ellenségeinek számítanak a civil szervezet képviselői és a külföldi alapítványok. Mára szinte már nem létezik független média Oroszországban. Egyetemi embereket és újságírókat – a KGB korábbi kedvenc célpontjai – perelnek be hazaárulás és kémkedés vádjával, vagy egyszerűen csak meggyilkolják őket. Természetesen sok összeesküvés-elmélet kering Litvinenko és Poltikovszkaja haláláról, de én nem szeretnék további ötleteket adni. Viszont látva a nyomozás jelenlegi állását, egyáltalán nem vagyok biztos, hogy a tettesek valaha is előkerülnek.

Következtetések

Véleményem szerint nem lehet a kommunista titkosszolgálatok utóéletéről beszélni. A KGB esetében voltak ugyan felületes személyi változások és sikeresen keresett és talált új arculatot magának az orosz titkosszolgálat, de véleményem szerint lényegi kérdésekben a folytonosság a domináns. Putyin elnök uralma alatt nem lehetett más alternatíva.

Igazi kihívás a Nyugat, és a posztszovjet, posztkommunista országok számára, hogy hogyan kezelik a valós orosz fenyegetést. A terror elleni háború a legnagyobb ajándék Putyin elnök számára. Egyrészt a terror elleni harc jegyében a nyugati kormányok elnézik az erősödő orosz nacionalista és autoriter tendenciákat, másrészt saját titkosszolgálati erőforrásaik nagy részét ezeknek az ügyeknek szentelik, s ez a kémelhárítástól vont el fontos forrásokat.

A kommunizmus bukása utáni utópikus években szinte mindenki egyet értett, hogy elfelejthetjük az orosz fenyegetést. A kémelhárítók nagy részét elküldték, az Oroszország- szakértők javát nyugdíjazták. Még amikor Putyin hatalomra került, akkor is azt mondta a politika, hogy várjuk meg, mit tesz Vlagyimir Vlagyimirovics, és talán vele is tudunk üzletet kötni.

A mézesheteknek vége van, most már realistábban figyeljük, hogy miképpen akarja visszaszerezni nagyhatalmi státusát a putyini Oroszország. Azt is észre kell vennünk, hogy az orosz stratégiában központi szerepet játszanak a titkosszolgálatok. Ez a kémkedés, dezinformáció új hullámát jelenti. Új ügynökök jelennek meg, és régieket reaktiválnak, a propaganda és az etnikai, illetve belpolitikai feszültségek keltése újra napirendre kerül. A zsarolás és az új technikai eszközök megjelenése pedig csak fokozza ezt a veszélyt. A nyugati demokráciák nem hagyhatják figyelmen kívül ezt a fenyegetést.

(A szöveg a 2006. december 6-án Brüsszelben rendezett a *Kommunista titkosszolgálatok utóélete* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata).

Fordította: Kendeffy Áron